

מנחם כהן פורטו ואת סופר הקהל משה מנחם כהן רפא ל"שרי הבריות", וניתן להם הכוח לגבות מיסים לצורך זה, 'להשים סדר בקניות ומכירות בגדים חדשים גם ישנים וכאלה על הסובבים בעיר ויושבים בטל, וכן על ההולכים ארחות ובאים לגור פה עמנו' (היהודים עסקו במסחר הבגדים והיה חשש שמא בבגדים הישנים הנם מעבירים את גורמי המחלה); להטיל עונשים וחרמות ולעניין בכל 'מילי דמתא'.

בכ"ה בכסלו אותה שנה התאספו "שרי הבריות" ותקנו שלש תקנות, וזאת 'לאשר אין להקדים רפואה יותר מסוגלת ויותר ודאית להיות נרצית אצל ה' יתברך כי אם לפשפש במעשינו ולהטיב דרכינו, ואם אין בידינו להרחיק, והם: א. 'לאשר ראינו כי אבי אבות הטומאה הוא השחוק המהולל הלזה הנעשה בעיר הזאת בקביעות' על כן 'שום איש או אשה מבן עשר שנים ומעלה לא יוכלו לצחוק שום צחוק בעולם... בעיר הזאת ולא חמש מילין בגבול סביבותיה מבלעדי צחוק האישקאקי בלא מחיר כסף או שוה כסף רק בחנם', ב. 'לעת ערב אחרי סגירת הבוטי"גי' (— חנויות)... יתאספו יחד בבית הכנסת הגדולה, כי שמה אחד מאתנו בכל לילה רק בחצי שעה יקרא באזניהם איזה פוסק (— ספר דינים) יישר בעיניהם סובב בפרטי המצוות אשר רבים נוקשים ונכשלים בהם', ג. 'בתענית בה"ב הבאים לקראתנו לשלום... אשר נוהגים שלוחי צבור להכריז עליהם שיתענה מי שירצה, לא יכריזו עליהם כי אם בחיוב תענית צבור'.

רבינו ראה בתקנות איסור השחוק והתענית חריגה מסמכויות "שרי הבריות", וגם שמהבחינה ההלכתית מכמה טעמים לא היה להם לגזור כן, וכן משום שאין הציבור יכול לעמוד בכך. בינו לבין הרב אמפ"ך פרצה מחלוקת חריפה והם החליפו אגרות הלכתיות בהקשר זה. רבה הותיק של קרימונה ר' יצחק זעליקמן, שהוא עצמו נמנה על "שרי הבריות" החל בהשכנת שלום. הוא דיבר עם רבינו ובקשו לרכך את עמדתו. בסופו של דבר הסכים בתנאים אלו: א. להסיר גזרת נח"ש על המשחק ולהמירו בקנס של סקודו אחד לקופת "שרי הבריות". ב. לבטל את חיוב התענית, אבל עם זאת מי שלא יתענה בחודש חשון, יתן כופר תעניתו ריאל אחד 'אל גנזי אלופי הבריות'. פשרה זו כתבה רבינו ור' יצחק זעליקמן חתם עליה. למען השלום הסכים לה גם הרב אמפ"ך, ובשולי ההסכם כתב דברים אלה: "לא שהדין כך, אלא שהשעה צריכה לכך שלא להחזיק במחלוקת".

בעיצומה של מחלוקת זו כתב הרב אמפ"ך פסק ארוך בענין תקנות שרי הבריות וכל הכרוך בהן, ושלחו למרכז ההוראה בויניציאה שבראשו עמד ר' שמואל יהודה קצינאלנבון, ולאחר שקיבל את תשובתו שהסכימה לדעתו, צירפה לדבריו ושלחם לשאר רבני איטליה. ובעקבות זאת התחדש הפולמוס.

לא ידוע מה היה סופה של אותה פרשה, אולם כפי הנראה בעקבותיה עזב רבינו את קרימונה. בחודש אדר של אותה שנה (של"ו) כותב אחד מתושבי קרימונה במכתב פרטי²³ "האלוף אשכנזי היום באשמורת הבקר הלך למסעיו הוא וכל בני ביתו וגם הפרינטי (= קרובים, או שם של משפחה)²⁴ לדור בארץ פולן ורוסיה, ה' ישלח מלאכו לפניו יצליחו דרכם".

בשלהי חורף זה – ערב עזיבתו את קרימונה, מביא רבינו לדפוס את ספרו הראשון "יוסף לקח" פירוש על מגילת אסתר²⁵. את הספר מדפיס ר' שלמה ב"ר יעקב בואינו שביקש לחדש את הדפוס העברי בקרימונה שבטל זה כעשר שנים. בהקדמתו מביע המו"ל את מלא יראת הכבוד לפני רבינו, ומודה שהיתה לו הזכות להכירו ולהדפיס את ספרו. והנה לשונו:

"...עד אשר בחמלת ה' עלי הביא אותי אל המקום הזה – קרימונה קרית נאמנה, עיר גדולה של חכמים וסופרים. ובראשם הצניף המהור, צפירת תפארת, נר ישראל, הגאון כמוהר"ר אליעזר אשכנזי נר"ו... ואראה והנה יד שלוחה אלי והנה בו מגילת ספר נותן אמרי שפר פירוש מגילת אסתר... ואקום ואחפוש בשני הלוחות דלתות הספר וידי נטפו מר, ויאורו עיני במעט הדבש אשר טעמתי, בקצת מה שלקקתי מפניני מאמריו וספורי ספריו..."

את הספר חבר לכבודו ועל שמו של דון יוסף נשיא, אשר נתמנה ע"י השולטן הטורקי "וינשאהו להיות כדת היום דוכוס ואיפרכוס, אשר אזנינו לא שמעו ועינינו לא ראו אשר לב המלך בידו יטהו לעשות כן זולתי שלשה אלה נפלאו מנו" והם: יוסף במצרים, מרדכי בשושן, ועתה דון יוסף נשיא.

יש לציין את השפעתו הרבה של הספר על מפרשי מגילת אסתר שאחריו:

- קארפי, ירושלים תשלד. במבוא שם מובאים פרטים על המגפה של שנת של"ו, שבה מתו בפאדובה 220 יהודים מתוך כ-485, (ומהנכרים 7,092 איש). ובעמ' 69 מסופר שאחר המגפה היה קיים קושי לארגן מנין בביהכ"נ בימות החול, וניתקנה תקנה לצורך זה.
23. אגרון בית קרמי, סי' קפא. וראה עוד במבוא לשו"ת מתנות באדם עמ' 20 הערה 28.
- וראה: שיירים מפנקס הקהלה בקרימונה, ש. סמונסון, קובץ מיכאל ח"א (תשלג) עמ' רסג, תקנה בדבר מסחר החנונים מיום י"ג אב של"ו, ג' אנשים יושבים על ההוראה; ה"ה הגאונים: ר' זליקמן חפץ, ר' דוד נורלינגן ור' אברהם מנחם הכהן פורטו. הרי שבחודש אב של אותה שנה כבר לא היה רבינו בקרימונה.
24. קרענגיל, שארית ציון, בתוך שם הגדולים השלם (קרקא תר"ץ) כתב, דנלותה אליהם בריינדל אלמנת ר' יוסף אוטוליניגי (רב בקרימונה שרבינו מילא את מקומו) ולא עזבה אותם עד בואם לקראקא. ובח"א חלק פליטת סופרים סי' מג כתב, דבפנקס הח"ק בקראקא מצויין זמן פטירתה בזה"ל: "הרבנית מרת בריינדל ב"ר מנחם אשת הג"מ יוסף אוטולינג כג אייר שני"ו".
25. בשער הספר מצויינת שנת ההדפסה "פורים" לפ"ק (= שלו), ובקולופון בסופו דף פג, א שנת 1576. הרי שנדפס עכ"פ במחצית השניה של החורף.

שער "יוסף לקח" — פירוש מגילת אסתר
 דפוס ראשון, קרימונה של"ו

הגר"א, רבי אברהם דנציג והמלבי"ם, שכל פירושיהם מבוססים על דבריו, (ראה להלן סוף פרק יב).

באותה שנה עצמה חוזר המו"ל ומדפיסו שנית, ספר זה הוא הספר העברי האחרון שנדפס בקרימונה, ומאז שוב לא חזרו ונדפסו ספרים עבריים בקרימונה²⁶. בזאת נסתיימו חמשת שנות ישיבתו באיטליה, וכשהוא בן שישים ושלוש שנה הוא פונה לתחנתו הבאה.

ו. פוזנא

מקרימונה יוצא רבינו בשנת של"ו ופניו מועדות לפולין, בשנת ש"מ מתמנה הוא לרב ואב"ד בקהילת פוזנא¹, שהיתה רבנות המדינה, שכן הנושא בה שימש גם רב הכולל על כל ארץ פולין.

רבני פוזנא היו מעולם אנשי-שם וגדולי ישראל, והם: המהר"ם מינץ (רמב – רסח), ר' שמואל מרגלית (רפז – שיא), ר' שלום שכנא רבו וחותרו של הרמ"א (שיא), ר' יוסף כץ בעל "שארית יוסף" גיסו של הרמ"א (שיא – שיד), ר' אברהם מפראג (שיד – שמ), ומאותה שנה עד שנת שמ"ד משמש רבינו ברבנות זו.

על תקופה זאת בחייו של רבינו מספר תלמידו ר' ברוך קאלימני²:

"גדול שם הוא כיום הזה, בכתר תורה וגדולה במקום אחד במדינות פולוניא, וכבודו במקומו יש, שם מצוי כמלך בנגיד משה מלחמתה של תורה, ובמדינה בכנויו נקרא אב בית דין, הוא שמו בהיותו מגוי לדין את עמו במקל ורצועה ביד חזקה, אין אדם מעז לעבור על מצותו כי הוא הראש יושב לכסא רענן כבדוש... גם בני איש אל עבר פניו יעירו שאלות עולות מכל קהלות תהלות ישראל, וממזרח שמש עד כסא כבודו שלוח בידו, ישלחו הדבר הקשה להלמו ולפעמו, בפטיש עיונו יפוצץ סלע עד כי ישוב רך וטוב להשכיל".

26. מ. בניהו, הדפוס העברי בקרימונה, עמ' 22 – 24.

מהדורות נוספות: המבורג תע"א; חסר מקום ודפוס; אופיבאך תקלט; זולקוא תקנו; וארשה תקצח; שם תריב; משנת תרכא בתוך מקראות גדולות; ירושלים תשלד דפוס צילום; כנ"ל ירושלים תשמו בתוך מגילת אסתר עם פי' הגר"א; ירושלים תשמט בדפוס חדש ומפוסק עם פי' הגר"א.

1. אוצר ישראל ערך פוזנא. א. גיטסדינר, הארי שבחכמי פראג (המהר"ל מפראג) עמ' לט (ומוסיף שרבינו שימש בפוזנא כר"מ בשנת שלג. ואין לכך ביסוס, ראה לעיל פרק ה הערה 1).

2. הקדמה לספר מעשי ה'.

ואלה תולדות

מתקופת ישיבתו בפוזנא קיימות בספרי השו"ת של אותה תקופה תשובות מספר שהשיב רבינו². בשו"ת שארית יוסף³ לר' יוסף כ"ץ ר"מ קראקא (גיסו של הרמ"א) מסופר שפנה אל רבינו באמצעות אחרים ובקשו לחתום איסור על תלמידיו (של ר"י כץ) לתפוס ולקבוע ישיבה במקומו של רבו. רבינו סירב והשיב תשובה לר' יוסף כץ, שלדעתו הדבר מותר.

ר' יוסף כץ פונה שנית ישירות לרבינו, ומלשון מכתב זה משמע שלא הכירו פנים אל פנים. והנה לשונו:

"זאת השבתי למהר"ר אליעזר שבא ממצרים ונעשה אב"ד בק"ק פאזנא על תשובה שהשיב. וכינויו לזר / ושם האחד אליעזר / אלקי אבי יהיה בעזרו / ברם הוא לי זר / אכן על יד שמוכתר בזר / הוא נודע ומש זר /"⁴.

לאחר זמן בבא רבינו לקראקא הכירו ר' יוסף כץ והוא מסתמך עליו בתשובה בדבר נוצות שנמצאו בתוך גוף האוונות, וזה לשונו⁵:

"ואחר זה המעשה כמו עשרים שנה נמצא שנית ממש כזה המעשה, והיה בכאן הגאון כמהר"ר אליעזר בר אליה אשכנזי והחיר ממעם שאמר שאפשר וקרוב לודאי שהנצות גדלו לשם כמו שגדילים על גוף האוזה. ואני לא רציתי לומר לא היתר ולא איסור, כי היתה של עני וקרוב לפסח וזקן גדול, אף כי לפי הג"ל הוה דבר וטעם רחוק".

וראה עוד להלן – קראקא.

גם בשו"ת משאת בנימין לר' בנימין אהרן סלניק⁶ מביא⁷:

². יש לציין שרבים מציינים שרבינו החליף שאלות ותשובות עם רבי שלמה לוריא – המהרש"ל. כך כתבו: פערלס ב-M.G.W.J., 1864, עמ' 372, וציין לשו"ת יז ויט. וכן כתב צונץ בעיר הצדק עמ' 20, ועוד.

אולם בשו"ת מהרש"ל שם אין זכר לכך, וגם המהרש"ל נפטר בשנת שלד – לפני בוא רבינו לפולין. וטעותם נובעת כנראה מלשון ספר סדר הדורות, אלף השישי שנה (דף קכה, א) שכתב על רבי יוסף כץ מקראקא: "ובימינו היה הגאון ר' אליעזר בעל מעשי ה' והגאון מהרש"ל כי כתבו זה לזה כנזכר בתשובתו סי' יט. והיה אז הגאון מ' אליעזר אב"ד בפוזנא שבא ממצרים. וכתב למהרש"ל בשו"ת סימן יז, והחזיק פסק של הג"מ יצחק בצלאלש"י. והנה הכונה בדבריו "וכתבו זה לזה" היא לרבינו שכתב לר"י כץ, והוא בשו"ת שארית יוסף סימן יט, וכן ר"י כץ כתב למהרש"ל והוא בשו"ת שם סי' יז. (וראה עוד במבוא לשו"ת מתנות באדם עמ' 26).

³. סי' יט.

⁴. שם. ר' יוסף כץ יצר פה חרוז, שמשמעותו שאינו מכירו אולם מפני שהוא מוכתר לאב"ד נסתלקה זרותו והוא נודע.

⁵. שם סי' כג.

⁶. מגדולי חכמי פולין, תלמיד מובהק לרמ"א ולמהרש"ל, שימש ברבנות בפודהייץ ובקהלות אחרות, נפטר סמוך לשנת ש"פ.

⁷. סי' צ. ועיי"ש שחולק בחריפות על דבריו. אולם סברתו של רבינו מובאה בחלקת מחוקק

"וראיתי תשובה אחת להחכם ר' אליעזר אשכנזי ז"ל שהורה הלכה למעשה בק"ק פוזנא באחד שנשא אלמנה בע"ש ולא נתייחד עמה קודם השבת והתיר הוא לבא עליה בשבת, וכבר נתווכחו עם הרב חכמי ק"ק פוזנא ולא הסכימו עמו בהוראה זו, והוא כרי לחזק דבריו כתב תשובה על זה והאריך הרבה בראיות והוכחות והעלה שחופה קונה באלמנה כמו בבתולה..."

ובמקום אחר כותב בשמו⁸:

"וכן שמעתי מהחכם מוהר"ר אליעזר אשכנזי שנשא⁹ מהרב הגדול מוהר"י קארן ג"ע למה ועל מה מחמירין האשכנזים לאסור הכסוי אפילו כשאנינה בן יומא. והשיב לו מאחר שהכסוי הוא מקבל טעם המאכל ע"י זיעת העשן והאיד והוא טעם העיקר והמובחר שבתוך המאכל ולכן איננו נותן טעם לפגם אפילו כשאנינו בן יומא."

ז. גניזין

בחתימתו של ספרו מעשי ה' כותב רבינו:

"והשלמתי חבורי זה פה גניזין, בהיותי פה גניזינר"ן בעבודת ק"ק מדינת פולין, פרשת ואחנן שנת ש"מ לפ"ק, וסימנה ש"ס שם לו חוק".

גניזין היא העיר גניזינו בפלך פוזנא. באותה שנה שימש כבר רבינו כאב"ד בפוזנא, וא"כ אין לומר שישב בגניזינדן, גם מלשונו שכתב 'בהיותי פה' משמע ששהה שם זמן קצר, וכנראה היה זה במסגרת תפקידו כרב הכולל לארץ פולין, וכפי שכותב בהמשך דבריו 'בעבודת ק"ק מדינת פולין'.

הספר נדפס שלוש שנים לאחר מכן, בשנת שמ"ג בויניציאה, ע"י תלמידו ר' ברוך קאלימני. וחזר ונדפס שנית שנה לאחר מכן בקראקא¹.

ספר מעשי ה' נכתב במטרה לבאר את כל ספורי המעשים אשר בתורה והתועלת

אה"ע נה, ח, ובט"ז שם סד, א. ובפ"ת סד, י כתב שבספר המקנה בקו"א צידד להתיר כדעת הגאון מהר"א אשכנזי, עיי"ש.

(רמ"מ קירשבוים בדגלנו, תרפז גליון ב, תולה את עזיבתו של רבינו את פוזנא במחלוקת זו).

סי' נח.

1. מהדורות נוספות: האג תקלז; זולקוא תקסב; לבוב תריב; שם תריח; שם תרלח; וארשה תרמה; ניו יורק תשכב; ירושלים תשלג; ירושלים תשמז.

2. נובלות חכמה שם.

3. הסכמה להגדה של פסח עם פירוש מעשי ה', פיורדא תקיד. (יש לציין שקירשבוים, דגלנו תרפה גליון ט, ציון 7, כותב שהפניי היה נכדו. ואין לומר שם שהכונה שהיה נכדו של ר' יחיאל הילפרין מח"ס סדר הדורות, שכן הדבר אינו אפשרי במציאות, שכן ר' יחיאל הילפרין נולד בשנת תכ, והפניי בשנת תמא).

שער "מעשי ה'", דפוס ראשון, וניציאה שמ"ג

היוצאת מהם לנו ולבנינו. ונחלק לארבעה חלקים: א. מעשי בראשית. ב. מעשי אבות. ג. מעשי מצרים. ד. מעשי תורה.

ספרו זה של רבינו העמידו לתוך שורת בעלי המחשבה והפילוסופיה של אותו זמן, כממשיכם של האברבנאל ובעל העקידה. ויש"ר מקאנדיה כותב²:

"וספרו הוא מהראויים להיות נקראים מתחלתם ועד סופם... למי שחננו ה' חן ושכל ישר לשפוט בצדק, והחיד הבריא למעום, ימלא כרסו מעדניו, [ה]גם שעקבותיו לא נודעו לאחינו אנשי פולין ששם דר וגם למד בישיבה בימי זקוניו כי נסתרה דרכו מהם ולא ירדו לסוף דעותיו ורום רעיונותיו".

סקירה על דרכו של רבינו בספרו ראה להלן פרק יב.

ח. קראקא

בשנת שמ"ד עוזב רבינו את פוזנא ועובר לקראקא, (את מקומו בפוזנא ממלא המהר"ל מפראג). לדברי ר' יעקב יהושע פלק מח"ס פני יהושע על ש"ס – יליד קראקא כמאה שנה לאחר מכן – שימש רבינו בעיר זו אב"ד, וכלשונו "שהרביץ תורה בישראל בהיותו אב"ד בק"ק קראקא"¹. והועתק ע"י החיד"א בספר שם הגדולים². וכ"כ בספר "סדר הדורות"³. והזמן תואם לכך, שכן האב"ד רבי יצחק שפירא נפטר בשנת שמ"ב, וחתנו מהר"ס מלובלין לא נתקבל לאב"ד עד שנת שמז, וא"כ באותם שנים שימש רבינו במשרה זו. אולם יש הטוען שאין ודאות בזה, ויתכן שישב בקראקא בתור איש פרטי, אולי להיותו כבר בא בימים לא חפץ לשאת עוד עול רבנות ומשרת קהל ועדה על שכמו⁴.

מתקופת ישיבתו בקראקא ידועה הוראתו שהזכרנו לעיל בדבר נוצות בתוך גוף האוונות. ראש הישיבה בקראקא ר' יוסף כץ (גיסו של הרמ"א) מחבר שו"ת שארית יוסף נטה לאיסור ולבסוף נתחרט ולא אמר איסור ולא היתר, ורבינו התיר⁴. את

2. שם הגדולים, ליוורנו תקלד, מערכת ספרים, ספר יוסף לקח.

*2. סדר הדורות, קארלסורא תקבט, סעיף שנת ה"א שמו.

3. צונץ, עיר הצדק, מבוא אות ב, ועמ' 20-23, ועיקר הוכחתו מבעל צמח דוד שכתב "היה ראש ואב"ד בעיר המהוללה פוזנא, ונאסף אל עמיו בעיר קראקא" וכ"כ קרענגיל, שארית ציון ח"ב סי' נד. (סמך לכך ניתן למצא גם בדברי יש"ר בנובלות חכמה שם הכותב על ימי מגוריו בארץ פולין "ששם דר וגם למד בישיבה בימי זקוניו").

אכן דמביצר בכלילת יופי עמי רח כותב שאין זו ראייה ודאית, שכן לא היו נוהגים בקרקא למנות אב"ד מיוחד שישמש רב הכולל, אלא היו שלשה בתי דין קבועים, וכן היו ראשי מתיבתא להרביץ תורה, ותואר אב"ד היה תואר וכינוי כבוד לאותם שהפריזו בערכם כי רב הוא, וכן הוא בענין רבינו.

4. שו"ת שארית יוסף סי' כג. ראה הלשון לעיל פרק ו הערה 5.

ואלה תולדות

הוראתו זו מעתיק ר' יואל סירקיס בספרו בית חדש, ומוסיף 'וכן הדבר פשוט'.⁵
והביאה להלכה בעל הט"ז בביאורו לשו"ע.⁶

אנו מוצאים אותם גם פוסקים יחד הלכה, וזה לשון ר' משה ברוינשוויג:

"ושמעתי דמורי הגאון מוהר"ר יוסף כץ אב"ד דק"ק קראקא שפסק עם הגאון מוהר"ר אליעזר אשכנזי הלכה למעשה להכשיר החסרון בשיפולי אומה, אף אם הוא כחצי עגולה ועמוק אם צדו אחד ארוך יותר משל שנית...".⁷

על מחלוקת הלכתית שארעה בקראקא ורבינו היה מעורב בה (כנראה לפני שעדיין השתקע בה) כותב בעל הבי"ח בתשובותיו. המדובר היה בגט של 'שני יוסף בן שמעון הדריס בעיר אחת', ששמות נשותיהן אינן שוות. אב"ד העיר הר' יצחק כהן (נפטר שמב) לא חשש לכך אפילו לכתחילה, וראש הישיבה הר' יוסף כ"ץ חלק עליו וחיבר תשובה הלכתית על כך.⁸ ובעל הבי"ח כתב:

"אבל כל הגדולים שבדור הסכימו לדעת הרב מוהר"ר יצחק כהן, והרב הגדול מו' אליעזר אשכנזי ז"ל, שחיבר ספר מעשי ה', הסכים גם כן להיתר וכתב שכך הוא דעת כל הפוסקים ראשונים ואחרונים, ואמר במליצתו: זולת המ"ן כו"ה ר"ע ג"מ, ועל כן חלילה להחמיר בדיעבד...".⁹

יש שהניחו שרבינו שימש בקראקא (ובמקומות אחרים) כרופא,¹⁰ וזאת ע"פ האמור בשער הספר "לוח החיים" – הנהגות בשמירת הבריאות מהר"ר רפאל מספרי הרפואה "מלבד אשר שמעתי מפי מ"ו אביר הרופאים החסיד מהר"ר אליעזר דק"ק קראקא" (נדפס קראקא ללא ציון שנת הדפוס, ובהוצאה שניה שם תכט). אבל באמת לא היה רבינו רופא אלא אביו ר' אליה בלבד. ואליעזר רופא בקראקא זה אליעזר אחר, בתקופה מאוחרת קצת.¹¹

5. בי"ח יור"ד סי' נא. וכן סובר בשו"ת משאת בנימין סי' לח.

6. ט"ז יור"ד סי' נא ס"ק ד.

7. ספר תקוני זבח, פראג שסד, חלק מחזיק הבדק, דין בדיקת הריאה סי' א אות ד. (יש לציין שר"י כץ שימש בקראקא כראש ישיבה בלבד, ותואר אב"ד שרבים מכנים אותו היה תואר כבוד בלבד. ראה בתולדותיו מאת אשר זיו בהקדמה לשו"ת שארית יוסף, הוצאה חדשה).

8. שו"ת שארית יוסף סי' לו (ע"פ דברי תשובת מהר"ר מן בכרך מווירמש המובאת בסדר הגט דרבי אייזיק מרגליות. הביאה הרמ"א בהג"ה אה"ע קלו, ו).

9. שו"ת הבי"ח החדשות סי' פט "וזכרני בימי חרפי שמעתי שמעשה זו... היה בקראקא". (והמליצה שכתב בשם רבינו: זולת המ"ן כו"ה ר"ע ג"מ, רבים התקשו בה, ונראה פשוט שכונתו לדברי מהר"ר מן הנזכר בהערה הקודמת שאוסר, ומליצתו בנויה על הפסוק "והמן כזרע גד", במדבר יא, ז).

10. חיים מיכל, אור החיים שם. גם ח. ד. פרידברג בבית עקד ספרים ערך לוח החיים מייחס זאת לרבינו. (ועי' לעיל פרק ה הערה 17 שהמבי"ט כינה את רבינו באחת מתשובותיו אליעזר הרופא. אולם בתשובה שלאחריה הוא כותב – בן ר' אליה הרופא).

11. ח. חונה, סיני שם.

ט. פטירתו

רבינו נאסף אל עמיו ביום ו' כב בכסלו שנת שמ"ו¹ ויהי בן שבעים ושלוש שנה במותו, ויקבר בבית החיים בעיר קראקא, ואלו השורות אשר נחקקו על מצבתו².

פה נקבר הגאון מהר"ר אליעזר, בהר"ר אלי' הרופא אשכנזי ז"ל³.

אקונן על זמן סוער, הלא זה גלגל חוזר

לבבי הן במסתרים, גברת ה', בכי עוזר

יגוני רב, וגם לי אב, כזהב זר

הלא נלקח, שנת מספר, וש"ם אחד אליעזר⁴.

¹על פי האותיות שבראשי השורות (האקרוסטיכון) – "אליה", עולה שבנו ר' אליה כתב את נוסח המצבה.

מצבתו נאבדה לפני כ-120-130 שנה⁴, ולמרות שבמשך אותו זמן נעשו מאמצים ע"י הקהלה והחברה קדישא לגלות את מקום מנוחתו לא עלה הדבר בידם עד חודש אייר תרפ"ה שבו נערכו חפירות וחיפושים ע"י הפרנס ר' חיים פרייליך הי"ד, ונתגלה מקום מנוחתו והמצבה שהיתה שקועה בקרקע⁵. גילוי המצבה עשה

אכן מהקישוט שבראש מצבתו, בו יש תבליט של נחש, ראה להלן, אפשר ללמוד שבא לרמוז על היותו משמש כרופא.

1. לוחות זכרון, עמ' 121, מפנקס הח"ק בעיר קראקא.
2. כך רשם החוקר הנכרי יוחנן קרישטין וולף, שנת 1715 (תקעה), ב־ Bibliotheca Hebr. כרך ד עמ' 1211. וכן הוא אצל כרמולי, הכרמל, ו' תרכ"ו, עמ' 95, (וחסרה המלה 'מספר' בשורה 5). וכן הוא אצל קרענגיל, שארית ציון בתוך שם הגדולים החדש, פודגורזע תרס"ה, (ובשורה 4 וגם לי 'אך', במקום וגם לי אב, וכן בשורה 5 חסרות המילים 'שנת מספר'). גם בספר עיר הצדק עמ' 21 מעתיק נוסח זה (עם השינויים הנ"ל, ובשורה 3 'קברות' ה', במקום גברת ה'). אולם כותב שהעתיקה מספר נובלות חכמה, ושהיא משונה מכל וכל ממה שכתב וולף והעתיק ממנו בעל עמודי העבודה ח"א עמ' יט. ובדקתי בספר נובלות חכמה ואין שם נוסח מצבה כלל, אלא כותב "ובעיר קראקא ראיתי ציון על הכלי שנשתמש בו אותו צדיק", וגם בס' עמודי העבודה אין נוסח מצבה, אלא מציין שהיא קיימת בספרו של וולף.
3. הוספתי פיסוק כפי הבנתי. ונראה שבשורה 3 יש לקרא: גבורות אלהים, וכך שמתחרז עם 'לבבי הן במסתרים'. ובשורה 4 'כזהב זר' – בצירה, ומתחרז עם סופי השורות.
4. קרענגיל שם – "זה יותר מארבעים שנה... ושמעתי מפי אדמו"ר מוה"ר שמעון סופר זצ"ל דבשנה הראשונה היא שנת תרכ"א כשבא לשכון כבוד בעירנו לישוב על כסא הרבנות בפ"ק, ובקר בראשונה את בית החיים הישן עוד היה רואה מצבת הגאון ז"ל, ועודנו היה זוכר קצת מנוסח המצבה הנ"ל, וגם היה מראה לי מקומו (והוא בסביבות ציון הרב מו"ה אייזיק ר' יעקלש), ומאז ועד עתה נגזו הארון".
5. קרענגיל, שארית ציון ח"ב, בתוך שם הגדולים החדש, קראקא תרצ; קירשבוים, דגלנו תרפ"ה, גליון ט"א.

מצבת קבר רבי אליעזר אשכנזי
תצלומים נדירים מלפני השואה

הגדת רבי אליעזר אשכנזי

רושם גדול בפולין של אז, ונתפרסם בעתוני אותה תקופה. ומידי שנה בשנה בל"ג בעומר, יומא דהילולא דרבינו הרמ"א, כשבאו רבבות יהודים מכל המדינה להתפלל על קברו פקדו גם את קבר רבינו והשתטחו על קברו⁶.

למצבה היו שני חלקים, אחת מראשותיו ואחת למרגלותיו. ואנו מביאים כאן את נוסח המצבות⁷. (ונתברר שהנוסח שהבאנו לעיל הוא ממצבת מראשותיו, אולם אינו שלם ואינו מדויק, ואנו מעתיקים אותו כאן שוב ובשלמות).

לִקְחָ טוֹב, נָתַתִּי לָכֶם, יִשְׁמַע חֲכָם יוֹסֵף לִקְחָ

סֵפֶר עֲזָרִי, וְתִשׁוּבוֹתַי⁸, מַעֲשֵׂי ה', יוֹסֵף לִקְחָ

פֶּה נִקְבֵּר הַגָּאוֹן מוֹהֲר"ר אֱלִיעֶזֶר בַּהֲר"ר אֱלִיהוּ הַרּוּפָא אֲשַׁכְנַזי ז"ל

אֶקוֹנֵן עַל זְמַן פּוֹעֵר, הֲלֹא זֶה גִּלְגָּל חוּזֵר

לִבִּי הֵן בְּמַסְתֵּרִים, גְּבֵרַת ה' בְּכִי עוֹזֵר

יְגוֹנִי רֵב, עָלֵי הָרֵב, וְגַם לִי אֵב בְּזֶהֱב זֹר

הֲלֹא נִלְקַח שְׁנַת מִסְפָּר, וְשֵׁם אֶחָד אֱלִיעֶזֶר

על האבן שלמרגלותיו נמצא חרות משלשת צדדיו, ימין ושמאל ובתווך :

אֲנִשִּׁי חֶסֶד נֹאסְפִים פֶּה לְרֹאיָה נִקְבֵּר עוֹ שְׁאוֹ קִינָה וִילָלָה, כִּי מִיִּשְׂרָאֵל גָּלָה,

כבוד	כְּנֻמֵּר	לֹא יִכְיֶנּוּ כִּי נֹאכֵד מִפְּנֵי הָרַעָה, אִמֹר	שְׁמוֹ נֹדַע בְּשַׁעֲרֵים, הָאָרֶץ וְהַשָּׁמַיִם מִסְפָּרִים,
כבודו	שׁוֹמֵר	יִכְבּוּ יַחַד מְרוֹב פָּחַד, וּבִירָאָה יִכְיֶעוּ	עַל הַכֹּל יִהְיֶׁ מְבוֹרָךְ הָאֵל, וְנָתַתָּם לֵאלֹהֵי יִשְׂרָאֵל
כבוד	אוֹמֵר	הֵן אִם אֵל עוֹשֵׂי הַרְצוֹן כֵּךְ, אֵל עוֹבְרֵיוֹ קֵל	אִישׁ מִלֹּא מְזִימָה, יִקֵּר מַחֲכֵמָה
ומכבוד	וְחוֹמֵר	אֱהֵה אֱהֵה קוֹלִי אֲצַעֵק, כִּי הִמַּר לִי	כִּי לִקְחוֹ לִישִׁיבְתוֹ, וְהִיתָה מְנוּחָתוֹ
כבוד	אֲבִשְׁלוּם	לִיבִי אֶקְרָא לֹא אֶאֱחָה, כִּי פ[ס] אִישֶׁת	הוּא הַגָּאוֹן מוֹהֲר"ר אֱלִיעֶזֶר
	אֲבִשְׁלוּם	יִקֵּר הוּא לִפְנֵי אֵל רַחוּם וְאֵמֶת אֵל	אֲשֶׁר יִבְצוֹר רוּחַ נְגִידִים, יַעֲלוּ חֲסִידִים,
בכבוד	אֲבִשְׁלוּם	הֵן מֵר לִי מֵר מִי יִתֵּן מוֹתִי ת[חֲתִיךְ]	שְׁנַת שְׁמ"ו כְּבוֹד תְּהִילָתוֹ, בְּיוֹם ו' כ"ג כִּסְלִיו ⁹
תנצב"ה.	אֲבִשְׁלוּם]		

6. שמעון קמפלר, הקדמה למעשי ה', ניו יורק תשכב.

7. מ.מ. קירשבוים בדגלנו תרפז, גליון ג ר"ד העתיק את נוסחן, ודקדק הרבה בלשונם ובמליצותיהן, עיי"ש, (והנוסח אצל קרענגיל וקמפלר נראה משובש). את נוסח מצבת ראשו העתקתי מקרענגיל

קדמה כגן מצפה-דיעה שערות תשורת לבם של כל יהודי
ערב. ו' אליעזר אשכנזי, חבר-מנעמי השפה, היה אביר בקרקה
נולד בשנת 1513 למסרים והן בתוך אביר כנצרי, מדכת פרעה
למחצית בקרקה. במקום שנמצא העל לקני. כעת שיהיה ו' ששען
מחבר זיל על כל באי הרבנות בקרקה. אבירי שוכני שמה, דמות
ער הקבר לעין כל. אולם במשך שורה של עשרות בשנים נעלם
הקבר. לרות שחשבו ארזי בכל הדמנות שדוא. וקישו ארזי עלות
של ובר שר שרם תיל על באי הרבנות. הרהר ו' יוסף קרינצער
שלישם נגלה שוב הקבר ברך כל עי' התלשים המטבחים יסירי
קתארה ו' חיים מייזליך ואשר חרשית.

“הדרך”. וינא, סיון תרפ”ה

הגליות מעניבות בקרקא—קרקא סלעונים, שבבית הקברות
העתיק שמרובע היהודי קוסימיר' גולד עתה את קברו של הרב הנאמן
המפורסם, ר' אליעזר בן אהרן אישכנזי, שחיה רב במצרים, בקרסין
ובאשליה ומת בקרקא בשנת 1585.

פּוֹלֵק, רַב־מַסֵּךְ בִּלְבָבָא

מצים ענדעקען פון ייִן קבר

[illegible][illegible]

ה"יניט" וארשה. ה סיון תרפ"ה (המזהב מתאר את ההתרגשות
מגלוי המצבה לגלוי ה"גניזה" בקהיר)

אתם רעי חנוני נא, ושאו קינה על מכאובי
לא תדום בת העינים, כי אבל נהפך עוגבי
יחד כל הבגדים אקרע על אב וגם רבי
הנה ידי על ראשי ובקול מר אצעק אבי אבי

יש לציין, שעם גילוי המצבה התעורר ויכוח על מקום קבורתו, וזאת מאחר
וגם בעיר סטופניץ (כ-50 ק"מ צפונית מזרחית לקראקא) התגלתה מצבה הנושאת
את שמו של רבינו¹⁰. אולם הרב מ.מ. קירשבוים מקראקא הוכיח בראיות מוצקות
שהמצבה האמיתית היא בקראקא¹¹.

הדפוס 1234567

בשנות השואה נהרסו המצבות ונותרה חלקה העליון של המצבה שלמראשותיו.
זו שוקמה לאחר השואה ומאחוריה נוספה מצבה קטנה ובה שמו ותאריך פטירתו
(— בטעות שמ"ד במקום שמ"ו).

י. משפחתו

ידוע לנו כי לרבינו היו שני בנים, אחד מהם נשא, בשנת שכ"ד, את בתו של ר'

וקמפלר ותיקנתי ע"פ תמונות המצבה שנעשו לפני השואה, והמצורפות כאן. יש לציין
שקירשבוים במאמרו שם תרפה, כותב שלא ניתן לקרא מהמצבה שלמראשותיו אלא מילים
בודדות.

8. העירוני שאולי צריך להיות ספר "עזרי ותשועתי", שכן מאחר שבנו אליה כתב את נוסח
המצבה, כפי שעולה מהאקרוסטיכון שבראשי השורות של גוף המצבה (כל שורה שניה), אי"כ
לא יתכן שכתב "ותשובותי". אולם מהנקודותיים שבתמונה שבין המילים עזרי לותשובותי
עולה שהם שני ספרים. ויתכן שבנו העתיק את הכותרת של כתב יד חבור תשובות אביו בו
כתב "ותשובותי".

9. ראה אצל קירשבוים שם הערה 9 שהוכיח שזו טעות וצריך להיות כ"ב כסלו, כפי שמצויין בפנקס
הח"ק, ראה לעיל הערה 1. (וגם כג כסלו לא היה יום ו' אלא שבת).

10. קירשבוים דגלנו תרפה שם, מעתיק את נוסחה מכתב עת שהביאו:

פה

מנוחת כבוד האלוף הרב הגאון האמיתי
קדוש ה' מוהר"ר אליעזר אשכנזי
במוהר"ר אליה הרופא זצ"ל
שנתבקש לישיבה של מעלה והלך לעולמו
ביום השישי עשי"ק י"ג לחודש תמוז שמ"ו

11. קירשבוים, תשובה לשואל, דגלנו תרפו, גליון ג'ה. כפי ששמעתי מיודעי דבר היתה זו תופעה
קיימת בפולין שקהלות קטנות "קברו" בתוכן גדולי ישראל במטרה להשביח את מקחן בהושבת
רבנים בעלי שיעור קומה על כסא הרבנות בתוכן.

מצבת קבר רבי אליעזר אשכנזי
(פנים ואחור). קראקא — תשנ"א

מה

שמואל יהודה קצנלנבוגן – בנו של מהר"ם פאדובה¹, (לא ידוע אם נישואים אלו התקיימו²). ובנו השני נולד באותה שנה³.

שמו של האחד – ר' אליה, ועבורו חבר רבינו את ספר מעשי הי³. קורות חייו אינם ידועים. בהקדמת ספר זבחי שלמים לר' משה קורדובירו (לובלין שעג) הוא מצויין כמי שהגיה וערך את הספר, וזה לשון המוציא לאור:

"ואני בראותי שבעניני חכמת הקבלה הנה השגנה עולה ודון... ולכן יגעתי באנחתי עד שמצאתי איש אשר לבו נכון עמו, כמוהר"ר אליה, בן איש חיל רב פעלים הרב הנאון הגדול כמוהר"ר אליעזר אשכנזי זלה"ה. הוא היה בעוזרי וישנם מתניו לסקל המסילה ולהרים כל מבשול"⁴.

שמו של הבן השני לא ידוע.

היתה לו בת, אשת מו"ה שמעון זימל ב"ר חיים פרענט, שנפטר ביום י"ז בסיון שס"ז בקראקא⁵.

1. אליהו מפיסרו שם.
2. כפי הידוע היה לרש"י קצנלנבוגן ריב קשה עם רבינו וכפי שמצויין בנובלות חכמה שם. גם באגרותיו על פסקו של רבינו, אצל בניהו ולאראס שם, תוקף הוא אותו בחריפות ואינו מזכיר את קשרי המשפחה ביניהם.
3. מעשי הי' בהקדמה, (ואפשר לתלות מכך שבנו האחר לא היה חי כבר באותה שנה – ש"מ. אולם אפשר שר' אליה היה הבן הצעיר שנולד בשנת שכ"ד, וכך שהיה בן ט"ז בשעת חתימת הספר, ורבינו חבר עבורו את הספר כיון שהיה כבר בזקנותו וחשש שלא יוכל להדריכו).
4. יתכן שעפ"י יש שקבעו שר' אליה התעסק בהוצאת ספרים, ראה בספר "תורת האדם" לרמב"ן שיצא לאור בויניציאה בשנת שני"ה (1595), ושם מקדיש ר' יהודה אריה ממודינא שיר הקדמה למו"ל ר' אליה. ש. ברנשטיין, דיואן לר"א ממודינא, פילדלפיה תרצב, עמ' 69, כותב שהכונה לר' אליה בנו של רבינו. ואנו מביאים כאן קטעים מהשיר:
והאיש אליה / מהלך כל קריה / ומוכר ספרי יה / ונודע בשמות
אשר זה ארבעים / ויותר שנה עם / כתבי אל דעים / מסבב במקומות
לזכות הרבים / חברים מקשיבים / ותמיד ניצבים / בהכלי החכמות
— — — —
ועתה זקן בא / ואליה עם קוץ בה / והיה זה סיבה / שארית החימות
(ע"פ תהלים עו, יא) — — — —
להיטיב אחריתו / לרצות מנחתו / למהר לקנותו / בכל עוז ותעצומות.
לפי דברי השיר עולה שאותו ר' אליה היה עוסק במכירת או בהוצאת ספרים זה ארבעים שנה, וכלומר משנת שט"ו, וא"כ א"א לומר שהכונה לבנו של רבינו, שהרי בשנת שט"ו היה עדיין עם אביו במצרים. (או שנאמר שר"א ממודינא לא דייק).
וראה עוד אצל יהודה בלוי, כתבי ר"א ממודינא, בודפסט תרסו, עמ' 95, בענין משא ומתן בין רמ"ע מפאנו לבין מו"ל בשם ר' אליה, ובלוי כותב שהכונה לר' אליה הנ"ל.
5. עיר הצדק שם; קרענגיל – שארית ציון שם מפנקס הח"ק בקראקא.

ואלה תולדות

אשתו רחל האריכה ימים לאחר הסתלקות רבינו עוד כשבע שנים ונפטרה ביום ר"ח ניסן שנת שנג'.

יא. ספריו

ספרים רבים כתב רבינו, בדפוס באו מהם רק יוסף לקח ומעשי ה', ויתרם נותרו בכתובים, כפי שנרמז במצבתו: ספר עזרי ותשובותי. וכן כפי שרומז על כך תלמידו ר' ברוך קאלימאני בהקדמת ספר מעשי ה' (ויניציאה שמג):

"גם הלום מידי דברי בו זכור אזכיר כי עוד ידו נטויה לשלוח מנות ראויות להתכבד כמנחה ההולכת לפניכם, ועוד לקרא בחבוריו שניים ושלישים ועל רבעים היו נכונים, דשנים ורעננים יהיו יגל יעקב ישמח ישראל".

את הסיבה לאי הדפסתם רומז ר' ברוך קאלימאני י"ח שנה מאוחר יותר, בהקדמת ספר תורת משה (ויניציאה שסא) ומשמעות הדברים חוסר ממון או נדבנים, וזה לשונו:

"... הרב ר' אליעזר אשכנזי נ"ע בעל מעשי ה' אשר עשה ספרים הרבה, רבי איכות והכמות, בחוץ תרונה בבא עתם עת דודים המתנדרים בעם, וגם עליהם יעבור כוס הישועות".

גם יש"ר מקאנדיה כותב¹ "והשיג על 'בית יוסף' אלף השגות, וגם עשה פירוש על פיי רמב"ן כפירוש הרא"ם [= ר' אליהו מזרחי] על רש"י". ספרים אלו אבדו.

תשובות ופסקים רבים שכתב רבינו נדפסו בספרי בני דורו (רובם ככולם מצויינים במאמר זה), ויתרם קיימים בספרים הנמצאים עדיין בכתב יד². כמו כן כתב חידושי ש"ס והלכה הנמצאים בכ"י³.

6. לוחות זכרון עמ' 54, ושם נוסח מצבתה: "קול בר[מה] נשמע בכי נהי תמרורים: רחל מבכה בניה הית[מ] אובדים: נפל עטרת ראש זה נשמע למרחקים: אי צדקת אי צנועה ורחמנית על עניים: בעונה וקדושה עלית על כל הנשים: רחל נאלמה והובאה פה לקברים: מנוחתה כבוד תיניצי' החיים: הי' חסידה צדקת מרת רחל אלמנ[ות] הגאון מהר"ר אליעזר אשכנזי ר"ח ניסן שני"ג תנצב"ה".

הממוסגר עפ"י הנוסח במאסף M.G.W.J. 45 (1901), עמ' 173 – 174.

1. נובלות חכמה שם.
2. לדוגמא: בספרים כ"י ביאורים על ספר הטור, אוקספורד בודלי מסי' 736, 755, 760 מועתקים הוראות ופסקים מרבינו. וכן בכ"י שו"ת מערבי נחל, ר' יחיאל טרבוט, סמינר נ"י 61455 (=1356 R) סימן קפ, קפב, קפד, קפו.
3. מאיר בניהו בספר יוסף בחירי (ירושלים תשנא), עמ' שנו-שנט מיחס כהשערה לרבינו כתב יד של חבור גדול בהקפו על סי' בית יוסף הלי' שבת וערובין הנמצא בספרית מוסד הרב קוק מסי' 102.
3. חידושי גיטין וקידושין, אוקספורד בודלי 503, 504. ע"פ המצויין במכון לצילומי כ"י

מספריו ידוע גם "מרדכי" עם הגהות כתיבת ידו, כפי שמוסר ר' ברוך ב"ר דוד מגניזן בהקדמת ספרו גדולת מרדכי (הענה שעה):

"באתי לק"ק פראג — עיר ואם בישראל, עיר גדולה של חכמים וסופרים, וחקרתי ודרשתי למצא דברי חפץ, והנה אנה ד' לידי שלשה ספרי מרדכי שהוגהו מכתבת ידי שלשה גדולי הדור. האחד, כתיבת ידי הגאון אר"י דבי עילאי כמהר"ר יהודה ליוא בר בצלאל ז"ל, והשני כתיבת ידי הגאון מהר"י חיות ז"ל, והשלישי הכי נכבד שהוגה ע"י הגאון מהר"ר אליעזר אשכנזי והיה נחבא אל הכלים אין רואה, הלא המה אשר ראיתי שבררו וצדפו וסקלו המסילה וטהרו מכל טעויות שנמצאו בדפוסים. ועוד מצאתי בגליון שלהם מנופת צוף אמרת גורתם מה שהעמיקו וחדשו מתוך פלפולם וחרירותם".

סליחות פיוטים: רבינו היה פייטן בעל רגש, והוא חבר סליחות שנכנסו לנוסחי פולין ובעהמון, וכן למאורעות שונים, כמו למגפה, לרעב וליוקר, להצלחת המלך במלחמה ועוד. החכם אליעזר לנדסהוט בספרו מביא רשימה של תשעה סליחות ופיוטים שחבר רבינו⁴.

המחבר

בפנקס ועד ארבע ארצות ישנה תקנה משנת שע"ד וזו לשונה⁵:

"בהיות כי ראה ראינו שבע"ה סדרי בראשית נשתנו ומתחדשים חדשים לבקרים פגיעות ומאורעות שצריכים תמיד להתפלל אל אל אלהי הרוחות שישלח רוחות להצילנו מאנחות, וראינו שכבר נדפסו בק"ק קראקא מקדמת דנא [שנת שמג] סליחות שחבר הגאון מהר"ר אליעזר אשכנזי שיאמרו אותם על כל צרה שלא תבא... גם הגאון מהר"ר יוסף כ"ץ, שהיה אב"ד בק"ק קראקא הסכים אז להדפיסם ונדפסו כבר ולא נמצא מהם רק מעט מועיר שנים בעיר או א' במשפחה, ע"כ הסכמנו וחזרו לדפוס אותם שיהיו שכיחים ומצויים ביד כל לאומרם בציבור כשהשעה צריכה לכך..."

יב. דרכו של רבינו בספריו

פשוטו של מקרא: רבינו היה רודף הפשט, והאמת שבפשט. העקרון הראשון

באוברסיטה העברית י"ס, חידושים אלו משוערים לרבינו. כן מצויין שם ליקוטי הלכה, דינים ומנהגים, ספרית מינכן 2, 312. (ושם מצויין גם שו"ת, ספרית לונדון מונטיפיורי 142.2, והוא שו"ת ר' משה פרובינצאלו בו נמצאים כמה תשובות מרבינו. ונדפס בשנת תשמ"ט. וכן שו"ת ספרית פרנקפורט דמיין 1 / 135, והוא קובץ תשובות בענין מחלוקת שרי הבריות בקרימונה, ונדפס אצל בניהו ולראס שם).

ובספר תולדות גדולי ישראל וגאוני איטליה (גירונדיניפי) עמ' 8 כתב: כמוהר"ר אליעזר אשכנזי חבר חדושים על התלמוד וקונטרס מהם הדפיס הרב בנו בס' אור חדש דף טז, נח, עו, עכ"ל. ולא מצאתי ספר בשם זה המצטט קונטרס זה.

4. עמודי העבודה, ברלין תר"ז, עמ' 19.

5. פנקס ועד ארבע ארצות (היילפרין) עמ' 29.

סליחות ופזמון להצלחת המלך במלחמה

שחינוך וד טמאני קדמא ובי אליעזר אשכנזי גל בעמדת סעודי הי על ותחית

גדס כמרא בשנת הקצו לסק — ותנה נדסס עוד ותקע בשנת חריו לסק

גללים לו סתקה ושו ענהה קורה וקמא קאר: אל תרחק כשנו כי צרה
קדבה כי אין עור: אמה דוא בלכי מקנס סגל ישועות בקרב הארץ:
שוב למען עבדיך שבטי ישראל: (סלח נא דבר)

מסוק

י בעשך ישמה מלך נגד מאר בישועה ימים תוכיף על ימי
מלך הנומן למלכים משועה בדרך אחד יצאו אליו ונוסו
בשבועה: אדוני האדונים אשר שמנו פוזרים השקיפה עלינו
ממענים הצלח נא והושעה ביד יידי: לפניה אהנו בתהנונים
שמור מלך ושרים שהם עלינו מניעים ובשלומנו נלשע ביד
יידי: ישר אורחותיו נבונים במהנים ובמבצרים ובקרים
הנבונים אויביו לפניו הבניה ביד יידי: ער כמים חנם עליונים
אויבם מים ונשברים נכנעים ותתנונים בקול שברים
ותרעה ביד יידי: וכוך ברית איתנים אדוים ובחידים וכוותם
עמוד כבנים אגא יי שמעה ביד יידי: ראה כי אנהנו אביונים
ובצלל אנהנו נרים איכיו יפדו המונים ונגד פניהם רעה ביד
יידי: בתפלה פאנו ובתהנונים תרבו יריק יורש צרים יעשו
ברבורים החונים סורדים בקר ובפקעה ביד יידי: רם לחלו
הרבה אונים יעלו אבר פנשרים קמיו ישו ערה ולא פנים
ישלה קפניו הצרעה ביד יידי: אגא פסו אבנים אין אמר ורא
דברים ועל רברך נשענים שלח בן דוד ותופיע ביד יידי: למען
אנהנו ראשונים קבץ אכרים ונשאים הרים ונקעות מרגנים
נשתתחה וקרעה ביד יידי: יקרב קץ עתים ורגלי המבשרים
השב עבודת פהנים מקמירים מור וקציעה ביד יידי: חללים
תשיב לדבנים בנמרים ובשירים וכלים מכלים שונים בקול
רנה ותבועה ביד יידי: תמאנו אם יהיו פשנים ובחם יעלו פרים
בם דנקק ישנים ומלאה הארץ רעה ביד יידי: אל מלך

Druck und Verlag der Redaction des Tel Tsipora Vase

דף סליחות ופזמון להצלחת המלך במלחמה

נדפס בימי מלחמת העולם הראשונה (תרע"ו — 1916)

כראשי השורות: אליעזר בר אליה חוק

סדר ימי הסליחות

כולל

סליחות מכל השנה

כמנהג המדינות

פולין גדול ופולין קטן בעהמן מעהרן ואונגארן.

מתורגם ומבואר מחדש

ונוסף עליהם

סליחות רבי אליעזר אשכנזי.

ועטר טעמו בו בכל ענינים ודינים כאשר הוא במחזור המפואר הנרפס כבר

בקריה פראג בשנת ח"ק"מ"ב לפ"ק.

פראג

שנת ת"ק"צ"ו לפ"ק

דרוק אונד פערלאג דעם מאה הלווי לנדא.

מחזור סליחות, פראג תקצ"ו
בתוכו: סליחות רבי אליעזר אשכנזי

ואלה תולדות

בפירושו לתורה הוא: למצוא את פשט הכתוב. הוא חותר לכך ומדגיש זאת ללא לאות. ואף שקיימים דרכים נוספות לפירוש הכתובים –

"לכולם נתכוין הכתוב ההוא לרמוז, ועל זה אמרו: שבעים פנים לתורה, רק את הפשט שמור, ועם היות שלא על הלחם לבדו יחיה האדם – הפת עיקר בקדימה וזכרהו".¹

אין הוא דוחה את הפירושים שיסודם במדרש, אולם הוא טוען שאינם בפשט הכתוב, וכפי שהוא מדגיש²:

"וכבר הקדמתי לך שאין כונתי ח"ו לסתור המדרשים גם כאשר נתעורר בטענה עליהם מסידור הכתובים ומענינם, אבל כונתנו כאשר נטעון עליהם להורות שלא היתה כונתם אל פשוטו של מקרא רק לאגדה אשר אמתותה מקובלת אצלם ואסמכוה אקרא".

הוא הולך בעקבותיהם של מפרשי המקרא הראשונים כרש"י, רמב"ן וראב"ע, (בפירושיהם של ר"י עראמה בעל העקידה ור"י אברבנאל רואה הוא כבר דרך הדרש)³, הוא מביאם בכור המבחן, ובוחר לעיתים באחד מהם, ועל הכותבים בדרך שונה הוא אומר⁴:

"ואפילו שתמצאני בוחר באחת מהן, אין הכונה לומר שהדעות האחרות בטלות, אבל הכונה לומר שאינם בפשט הכתוב אבל הם בכלל הרמז, ואותה אשר בחרתי היא הנכונה בפשט הכתוב".

לעיתים גם בפירושיהם אינו מוצא מי שיניח את דעתו – "וחפשתי אמתחות המפרשים המתפארים בקירוב אל פשט הכתובים, והנה ראיתי כי גם הם יצאו ללקוט ולא מצאו"⁵. על הסיבה שהראשונים ז"ל סטו לעיתים מדרך הפשט ופירשו על פי דרש הוא כותב שתי סיבות⁶:

"או שהם ז"ל להיות בעיניהם הדברים האלה פשוטן מבואר, חשבו שגם הבאים אחריהם לא יצטרכו לביאורם, או מגודל תשוקתם וחשקם אשר חשקה ונכספה נפשם בדברי האגדה אשר הם מתוקים מרבש... ע"כ חלקם אמרה נפשם להתעדן בהם ולהשביע כדשן נפשנו מן המדרשים אשר אז בזמנם לא היו נמצאים רק ביחודי סגולה לסגולה ולתפארת".

כלומר, אחת מהשתים, או שאצל הראשונים היה הפשט מובן מאיליו ולא נזקקו לכותבו, או שביקשו להנחיל המדרשים לרבים מאחר ובימיהם לא היו אלו מצויים

1. מעשי ה', מעשי בראשית סוף פ"ו.

2. שם פג ד"ה ויאמר אלהים.

3. שם, בסוף ההקדמה.

4. שם, ד"ה ואני הצעיר.

5. שם, מעשי בראשית, פט"ז.

6. שם, מעשי בראשית פ"ב, ד"ה ועתה אתה המשכיל.

ביד כל אדם. והוא ממשיך ואומר שהטעם השני כוחו לא יפה בימיו — "כיום הזה אשר זיכנו השי"ת אל עט ברזל ועופרת", כלומר כשספרי המדרש מודפסים ומצויים ביד כל אדם, אבל בפשוטי הכתובים "הנה לא השלימו כמספיק, באמרם לא עלינו המלאכה לגמור והניחו לנו מקום".

חקירת האלקות: רבינו מחייב כל אדם, אחרי שימלא ארבעה תנאים⁷, להתעמק ולחקור בידיעת האלקות, הוא קורא תיגר על המגמה בימיו להתרחק מכך מכמה סיבות, ואלו דבריו:

"כאשר ראיתי בדורנו זה כי מי אשר ידבנו לכו לחקור לדעת באלהיות ולהבין סתרי תורתנו אין צריך לומר שלא ישבחוהו, אבל כי גם יגנו אותו ויחשבוהו נכשל גם כן באמונתו אחרי שלא יתפיים להאמין כפתי ולהיותו נמשך אחרי דרכם כסל למו. ויחשבו זה לעצמם שבח גדול על היותם בורחים מן האלהיות מפני הסכנה שבהם, ולא ידעו ולא יבינו כי בחשכה יתהלכו, כי כאשר תהיה כוונתו לשם שמים להשיג השלמות — בא לטהר מסייעין לו וכן הפכו".

וכך ממשיך הוא ומסביר את חובת ידיעת ה'⁸:

"וכבר ידעת שהאמונה אינה ידיעה, כי לא יפול לומר אני מאמין שהגלגל סובב, כיון שהוא דבר הנראה. וכן כל מה שיבא עליו מופת לא יפול לומר עליו אמונה, כי אם יאמר האומר אני מאמין שהשי"ת הוא נמצא — לא לחכמה יחשב לו, אבל צריך שיאמר אני יודע שהשי"ת הוא נמצא, וכן כתב הרמב"ם ז"ל שהוא יסוד היסודות לידע — ולא אמר להאמין. גם התורה לא אמרה והאמת בה' אלהיך אבל אמרה: וידעת את ה' אלהיך".

רבינו ממשיך ואומר, דאפילו כשהראשונים נחלקים ביניהם בעניני אמונה ודעות, רשות בידינו "לחקור בעין שכלנו ולכתוב דעתנו לתועלת לבאים אחרינו", ולא עוד אלא חובה היא, והנה לשונו:

"שלענין מה שנוגע לאמונת האדם נאמר בתורה פרשת נצבים: 'למען הקים אותך לו לעם והוא יהיה לך לאלהים...' לא אתכם לבדכם אנכי כורת את הברית הזאת... כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום ואת אשר איננו פה...', א"כ כל אחד מאתנו גם בנינו ובני בנינו עד סוף כל הדורות אשר עברנו בברית ההוא שכרת עמנו — כולנו משועבדים לחקור בסתרי דברי תורה ולהישר אמונתנו אליה על צד היותר נכון אשר בחקנו, ולקבל האמת ממי שאמרו אחר שנדעוהו. ולא תעיק סברת זולתנו

7. מעשי ה', מעשי בראשית פי"ח. והם: שיהיה בקי בסתרי תורה; שיקדים לדעת אמתות ההקדמות המחויבות בחקירה הזאת; שלא יכזיב מה שלא בא המופת על סותרו; ושלא ישתדל להשיג מה שאין בחק האדם להשיג. והעיקר שכולם הוא התנאי הראשון. וראה עוד שם חלק מעשי תורה פי"א.

8. שם, מעשי אבות פכ"א.

כשגם קדמה לנו לעב על ידנו מלחקור⁹.

רבינו קורא תיגר על האנשים שאינם הולכים בדרך זו "מפני עצלותם או יראתם" וכותב:

"אבל אשמים אנחנו כאשר נתרשל מלחקור בסתרי תורתנו באמרנו כבר אריות גברו ונקבל דבריהם כפי מה שהם, ואפילו שהם חלוקים בדבריהם על כל אחד נאמר מי יחלוק על הארי הזה, ועל הדרך הזה נניח הקודמים לנו חלוקים בעיסתם באמרנו פן ירצו את גולגלתנו, שאין ספק כי כל עושה אלה עליו נאמר: אמר עצל ארי בחוץ בתוך רחובות ארצח...¹⁰."

ואדרבא הראשונים שנחלקו בפירושיהם הנחילו לנו שיטה ודרך לחקור עד מקום שיד שכלנו מגעת:

"שכשם שהוא לא רצה בקצת לקבל ממי שקדם לו, ובקצתו בחר, ואשר לא בחר הרחיקו מעליו, כן נאות אלינו לעשות בדבריהם. ואין ספק שלא אחד מהם שהיתה כונתו בהיותו מחבר ספר לומר לכל הבאים קבלו דעתי, אבל כונתו היתה ודאי הודעת דעתו לבד, כדי שהבאים אחריו יראו וכן יבחרו להם, כי ע"י קבוצ רוב הדעות הנפרדות יבחן האמת, וכן כונתנו גם אנחנו ולכך נאמר: 'אמת מארץ תצמח'... על דרך זה היתה ודאי כונת כל הקודמים שכתבו דבריהם לתועלת לבאים אחריהם ושליחותיהם קא עבדינן, בין מי שנבחר בדבריו ובין מי שלא נבחר בהם"¹¹.

כל זאת כותב רבינו ביחס לראשונים, אמנם ביחס למפרשים האחרונים כותב הוא:

"זולתי בקצת ענינים אשר מצאתי בקצת מפרשים חדשים מקרוב באו והמה בעיני דעות בלתי נכונות ליחס אותם אל תורתנו, הנה אז לא אביט אל צור חוצבו, ואם גדלו בשמות עלי אדמה אימתם אל חבעתני... חלקי אמרה נפשי לבלתי השגיח רק על הדברים מה שהם לא על אומרים — יהיה מי שהיה — הטוב נקבל והרע לא נקבל... וכבר ידעתי ולא נעלם ממני כי גם אני לא אנצל, אבל ההשתדלות לא יבצר ואין עלינו המלאכה לגמור וכל אחד בודק עד מקום שידו מגעת"¹².

יחסו לקבלה: מבין השיטים של ספריו, אף שהוא משתדל להצניע זאת ומדגיש את העיקר בעיסוק ובידיעת הפשט, מתגלה רבינו כמי שעסק וקבל מרביותו בתורת הקבלה, ואלו דבריו¹³:

9. שם מעשי תורה, פרק לא, ד"ה אמנם אנחנו.

10. שם, שם.

11. שם, שם.

12. שם בהקדמה.

13. מעשי ה', מעשי תורה סוף פ"ז.

"ועתה אנלה אונך להועילך בקצור מה שהועילוני בענין זה חכמי הקבלה כפי מה שהכנתי והצצתי מבין חרכי תבונתם, ולא אוכל לומר לך מענין זה רק מה שיכיל עט סופר. כי עוד ישאר מה שצריך שתבין מעצמך בשכלך ציור בנפש, ואז גם כן תשכיל הסבה אשר עט סופר תש כוחו מלהעלותו על ספר בדיו"¹⁴.

וכן כתב במקום אחר¹⁵:

"ובזה אחשוב למשפט שנתקרבתי אל הפשט יותר מזולתנו. ואם יצאתי מן המחיצה אשר יעדתי בהקדמתי וגליתי קצת מאשר הועילוני רבותי קדושים אשר בארץ החיים המה בעניני המדות, עומק הענין השיאני ואוכל מכל".

אין הוא מרחיב בענינים אלו, אלא מוסר רמזים בלבד, וכך פונה הוא אל המעיין¹⁶:

"וכאשר אתה בני תזכה למצא את הימים אשר בהם חפץ ויאות לך לעסוק בחכמת הקבלה ותדע כי השמות הללו הם מכלל הספירות והמדות או יתאמת אצלך כי דברנו זה היה אל נכון... וזה ירוח לך מאד באמונתך ותנצל ממצרי הדוחקים או תצליח את דרכיך ואז תשכיל שכאשר תסיר מעליך המבוכה הזאת מתורתנו יתגלו אליך סתרי תורה ודידיה ירווך".

אמנם מדגיש הוא את קדימת ידיעת הפשט, כי א"א להגיע אל הרמז והסוד ללא ידיעת הפשט¹⁷:

"ורבים אמרו... יש בהם סוד, אבל אמת ודאי אין ספק על היות דברים הרבה בתורה שהם סוד... ואין בפשט הכתוב רק מה שישגי שכלנו בעולם השפל אבל רומז לדבר עליון, וכאשר יעלה בדרך פשט הכתוב בשפלים או תטריח שכלך אל הרמז, כי לא תגיע אל ידיעת הרמז אם לא קדמה לך ידיעה בפשט הכתוב... כמו כן תהיה הכונה שתתקן עצמך בפשט הנגלה כדי שתכנס לנסתר... ועל זה אמרו: שבעים פנים לתורה, רק את הפשט שמור, ועם היות שלא על הלחם לבדו יחיה האדם — הפת עיקר בקדימה וזכרה".

יחסו לחכמות חזוניות: רבינו בניגוד לרבים מבני דורו ילידי איטליה לא השתלם בחכמות חזוניות, אלא גלה למקום תורה לשיבתו של רבי יוסף טאיטאצק

14. וראה גם בהקדמה ליוסף לקח "ואני עם כי משפל מצבי טעמתי מקצה השרביט מיערת הדבש [של הקבלה]... ומרבותי קבלתי כו' מפייהם ולא מפי כתבם הורוני".

ציטוט מהזהר נמצא בספרו מעשי ה', מעשה בראשית פרק ב. ומחכמי האמת ביוסף לקח פרק ה פסוק א.

15. שם, מעשי בראשית סוף פ"ד.

16. שם, שם פ"ו.

17. שם, שם בסוף הפרק.

ואלה תולדות

בשאלוניקי. אולם כפי הנראה היתה לו ידיעה רבה ורחבה במדעים¹⁸, וזאת כנראה מהשתלמות עצמית. וכפי שכותב יש"ר מקאנדיה¹⁹ "והגם שלא העמיק הרבה בחכמות חזוניות עכ"ז לקח אצנו שמץ מכלן".

וכך כותב הוא בספרו²⁰:

"... שלא בחכמת התכונה ולא בחכמת הטבע אנו צריכים לעבור עתה שניתנה תורה... כי כל חכמה מן החכמות צריכה להקדמות מן החכמה הקודמת לה, אבל תורתנו תמימה ושלמה אינה צריכה להקדמות כלל מחכמה זולתה... כמו בן אמרו שאחרי היות השגת האלהיות נמצאת ע"י הלימודיות ובחקירתם, וגם ע"י התורה, ושיותר נכון ע"י התורה, אמר עוד שיותר נכון ע"י שניהם — אם אפשר לו".

ובזה מתמצית כל שיטתו.

רבינו כמסיימה של תקופה: רבינו היה ממשיך דרכם של בעלי הפשט והמחשבה, ובספריו ניתן לראות את סיומה של אותה תקופה, ובפרט בפולין ובאשכנז, שכן מאותה עת ואילך החל העם לנהות אחרי הדרוש והפלפול החריף, ורבים מגדולי ישראל של תקופה זו מתאוננים כל כך. ואנו מביאים דוגמאות מספר לכך.

רבי מרדכי יפה, בעל הלבושים כותב²¹:

"ודע שבלבוש השמחה והששון, שהוא חלק הדרשות, דרכתי בו דרך קצת הדרשנים, ר"ל שביארתי לפעמים כונת המדרשות והמאמרים וטעמי המצוות בדרך הלצה, באיפ"ש רחוק ובהעברת הלשון מדרך רחוקה... וידעתי כי דרך המונים להטות אוזן וישימו אזנם כאפרכסת בשמע ענינים כאלה, גם החכמים והמבינים שבהם... חשקם ורצונם לשמוע דבר חדש...".

גם המהרש"א כותב²²:

"אבל רבים מהלומדים באגרות אינן מדקדקים בכל זה בדברי חז"ל ואינן מבקשים

18. ראה לדוגמא במעשי ה' חלק מעשי מצרים פרק יא שמסביר את מכות מצרים ע"פ ספרו של הרופא הערבי אבן סינא. ובתשובתו הנדפסת בשו"ת ר' משה פרובינצאלו סי' סו בו מזכיר את ספרו של ר' עמנואל בן יעקב — שש כנפים, ואת לוחות אלבתאני.

19. נובלות חכמה שם. וראה גם באיגרתו של ר' אליהו מפיסרו שם: "וחכם בהרבה חכמות חיצוניות".

20. מעשי ה', מעשי בראשית, פ"ו.

ומענין כי ר' דוד גאנץ בהקדמת ספרו "נחמד ונעים", כשבא להוכיח את חיוב לימוד התכונה מביא ראיה דוקא מדברי רבינו (ראה להלן הערכת אנשי דורו). וכאן משמע שאין הדברים מחויבים כל כך.

21. הקדמת ספר הלבוש, ויניציאה שפ.

22. הקדמה לתדושי אגדות, ריש מסכת ברכות, ונושאת את התאריך שנת שצא.

הגדת רבי אליעזר אשכנזי

לידע כל הענין על אמיתותו, רק להשמיע ברכים קולו... ויש מהם שבאו לדרוש אגדות של דופי וכעושים תורתן פלסתר שאין המקרא והמאמר סובל דרושם. אבל הן מדמין צורה ליתורה וחכמים הם בעיניהם להשיג במופלא ממנו בדברים שהם כבשונו של עולם..."

וכן כותב רבי יואל סירקיס בעל הב"ח²³:

"... דעיקר הדרשה צריך שתהיה ללמד את חקי האלהים ואת תורותיו... גם להמשיך את לב השומעים באגדה... לא שיכון להראות את עצמו שהוא חכם ויודע לדרוש פסוק או מאמר בכמה פנים".

בדברים אלו ניתן לראות את הסיבה שספריו של רבינו – שעם הופעתם נדפסו תוך שנה במהדורה נוספת, (תופעה לא שכיחה אף באותם ימים) – לא נדפסו מאותה עת משך של כמאתים שנה, עד שנות הת"ק – ימי רבותינו גדולי האחרונים: הגר"א שהיה מן ההוגים הגדולים בספרי רבינו, (ספרו על מגילת אסתר מיוסד על ספר יוסף לקח²⁴); רבי אברהם דנציג בעל "חיי-אדם", שכתב הערות על ספר יוסף לקח²⁵; רבי יעקב מליסא, שספרו על הגדה של פסח מיוסד על ספר מעשי ה'; רבי משה סופר בעל החתם סופר, שבספרו על התורה נושא ונותן רבות בדברי רבינו, וכן המלבי"ם שפירושו על מגילת אסתר מיוסד על ספר יוסף לקח.

גדולי ישראל אלו אשר רחקו מהפלפול ותלמודם היה בהבנה למדנית, ראו בספריו של רבינו ספרי יסוד בהבנה עמוקה של המקראות. ואכן מאותו זמן ואילך נדפסים ספריו בתדירות גדלה והולכת²⁶.

יג. הערכות וציטוטים מגדולי דורו ושאריו

בנוסף לציטוטים הרבים מספרי בני התקופה אותם אנו מעתיקים במהלך המאמר, אנו מעתיקים כאן ציטוטים נוספים מהם מתגלית הערכת גדולי ישראל לרבינו ולספריו:

רבי יוסף שלמה דילמדיגו (יש"ר מקאנדיה)¹: בספרו נובלות חכמה כותב תלמידו ר' שמואל ב"ר יהודה ליב אשכנזי (מו"ל ספרו), את ששמע מפי רבו,

23. ב"ח או"ח ס"י רצ.

24. ראה מגילת אסתר עם ביאור הגר"א ויוסף לקח, נערך ונדפס ע"י הרב חנן דוד יובל, ירושלים תשמו ובמהדורה שניה ומחודשת שם תשמט.

25. נדפסו בספר זכרון אדרת אליהו (ראם), ירושלים תשמח, עמ' קכג-קל.

26. ראה לעיל פרק ה הערה 26 מהדורות יוסף לקח, וכן פרק ז הערה 1 מהדורות מעשי ה'.

1. גדול בתורה ובחכמה, בקי בלשונות ובמדעים, פילוסוף ורופא, נולד באי קנדיה (כרתים) בשנת שנא, נפטר בפראג שנת תטז.

ואלה תולדות

(ציטוטים מדבריו אלו אנו מביאים במקוטע כמה פעמים לעיל, ולחשיבות הדברים אנו מעתיקים אותם כאן בשלמותם):

"ובאמת שמעתי נכבדות על שכל האיש המעולה הזה אצל מהר"ר יש"ר, וספר לי שנתוכח עם זקנו² בכמה פסקים ושהיה תורני מופלא והשיג על ב"י אלף השגות וגם עשה פי' על פי' רמב"ן כפי' הרא"ם על רש"י. והגם שלא העמיק הרבה בחכמות חצוניות עכ"ז לקח אזנו שמין מכלן. והיה כולל ומדיני מכלכל דבריו במשפט, וספרו הוא מהראויים להיות נקראים מתחלתם ועד סופם. הגם שנתוכח עמו במ"ש נגד הרא"ם. והנה סוף דעתו הוא באותו פרק... והכל מתוקן לפי דרכו למי שחננו ה' חן ושכל ישר לשפוט בצדק והחיד הבריא למעום ימלא כרסו מעדניו, [ה]גם שעקבותיו לא נודעו לאחינו אנשי פולין, ששם דר וגם למד ביישיבה בימי זקוניו, כי נסתרה דרכו מהם ולא ירדו לסוף דעותיו ורום רעיונותיו. ומהר"ר יש"ר היה קורא עליו פסוק: גפן ממצרים תסיע גו' למה פרצת גו' יכרסמנה גו', כי ממצרים נתגלגל ע"י סבות ועלילות ובא לויניציאה, וגם לא מצא מנוח מחמת מהר"ר מפדובה וסיעתו שהקיפוהו כעכנא וכאשר תעשינה הרבורים, עד שהוצרך לישא רגליו לקרימונה ומשם לארץ התרתרים וברברים ממדינה למדינה כאשר ירדוף הקורא בהרים. ובעיר קראקא ראיתי ציון על הכלי [= הגוף — כלי לנשמה³] שנשתמש בו אותו צדיק והוא בין אחים יפריא כשושנה בין הקברים"⁴.

ר' דוד גאנץ⁵ כותב בספרו צמח דוד:

"רבי אליעזר אשכנזי, אשר שמעו יצא בכל הארץ הוא חבר ספר יוסף לקח וספר מעשי' ה', היה ראש ואב"ד בעיר המהוללה ק"ק פוזנא ונאסף אל עמו בק"ק קראקא סביב לשנת שם"ז או שם"ז"⁶.

ובהקדמת ספרו נחמד ונעים כותב:

"ומה נעימים ומתוקים לחכי דברי רבי אליעזר אשכנזי בספרו פרק כ"א ממעשה אבות במה שדקדק מפסוק 'וידעת את ה' אלהיך' ולא אמר: והאמנת את ה'..."

2. הדברים מכוונים כפי הנראה לזקנו של יש"ר ר' אליעזר דלמדינו. בתולדות יש"ר בהקדמת ספר אלים נכתב עליו "ויהי מהעוזרים להרב ר' אליעזר אשכנזי, ובר פלוגתיה להמקובל הגדול ר' מ"ע מפאנו, והרביץ תורה מ"ה שנים". והוא השואל בשו"ת מהר"י בן לב ח"ד סי' טז.
3. כך נראה לי הפירוש בדבריו. קיימת גם אפשרות שהכוונה למצבת אשתו וכלשון הגמ' ב"מ פד, ב "כלי שנשתמש בו קודש...", אולם לא מסתבר שבא לציין זאת.
4. נובלות חכמה, באסיליה שצא, דף מו, א.
5. חכם, תוכן וכותב דברי הימים, נולד בגרמניה בשנת ש"א, תלמיד רמ"א ומהר"ל מפראג, נפטר שנת שעג.
6. צמח דוד, הוצאת מ. ברויאר י"ם תשמג, עמ' 144.

רבי יעקב בן יצחק לוצאטו מצפת כותב בספרו כונת האגדות הנקרא כפתור ופרח (באסיליה שמא):

"וקבלתי מן הגאון מהר"ר אליעזר אשכנזי בן הר"ר אליה הרופא על מאמר זה דר' שמואל בר נחמני ובפרקי דר' אליעזר, וזו כלל כונתם 'שמים מהיכן נבראו' וכו', ירצה בו, אם ישאל השואל על השמים והארץ מהיכן נבראו והאורה כיצד ברא וכו', כל מה שאתה משיב לו בענינם אלו [= נתעמף הקב"ה כשמלה והבהיק את העולם כולו באורו] לא ישיג רק הלבוש... השגה גשמית חמרית זה יוכל להשיג מאלו הענינים שהם סתרי תורה".⁷

רבי יוסף-טוב ליפמן הלר (מחבר: תוספות יום טוב, נפטר תיד) כותב בספרו "מגילת איבה" – ספור קורותיו בסיבת העלילה שהעלילו עליו:

"והנה בעודי במחשבה זו לדעת איזה יוכשר וכדת מה לעשות [על הגאולה] בא לדי ספר 'יוסף לקח' והוא פירוש על מגילת אסתר שחיבר הרב הגאון הגדול מו"ה אליעזר אשכנזי בעל המחבר ספר 'מעשי ה'', ושם בהקדמה שאל שאלה: מה ראו על ככה ומה הגיע אליהם לכהנים בני חשמונאי שלא קבעו ימי משתה ושמחה על גאולתם ועל פדות נפשם של ישראל...".

רבי משה לימא, מחבר ספר חלקת מחוקק על שו"ע אה"ע (נפטר לפני תיח) מצטט רבות מתשובותיו של רבינו, וכפי הנראה היה לפניו קובץ תשובותיו של רבינו. והנה לשונו:

"ואם העיד הכותי לפי תומו איך ששמע מפי ישראל שהעיד ע"פ שאלה אינו נאמן... וכן מצאתי שכתב הרב מהר"ר א' אשכנזי בתשובה (כמדומה לי שהרב הזה הוא בעל מעשה ה'), ואין דבריו מוכרחים, וצריך להתיישב בדבר".⁸

"אבל הריב"ש סימן שעז כתב שהרי אין הכותי בקי להכיר אם חברו היה מסיח לפי תומו, משמע דסתמא לא אמרין דהיה מסל"ת, וכן מצאתי שכתב הרב מהר"ר א' אשכנזי. וכתב עוד אף שפשט הגמרא מורה כדעת תרומת הדשן מ"מ אין זה מספיק לעשות מעשה נגד הר"ן והריב"ש ומהר"ק ומוי יתייצב לפני בני ענק וכ"ש להקל באיסור א"א".⁹

"וכן כל כיוצא בזה אם מצאו בכתב ישראל בעיר אחת פכ"פ מת — וראי על בן העיר

7. ספר כונת האגדות הנקרא כפתור ופרח, באסיליה שמא, מאמר לו. וראה עוד שם דף עד, ב "וראיתי טעם נכון שכתב בס' יוסף לקח ע"פ הפשט..."

8. חלקת מחוקק יז, לד. (ומה שהסתפק אם ר"א אשכנזי הנזכר הוא בעל מעשה ה', כפי העולה מהציון בס"ק ל"ח, המובא להלן, אין מקום לספק).

9. שם, שם, לה.

ואלה תולדות

זה מעיד, וכן מצאתי כתוב שכתב הרב מוהר"א אשכנזי בתשובה בשם רבו מהר"י טייטצק"ם.¹⁰

"והרב הגדול מוהר"ר אשכנזי האריך בתשובה אחת על אלמנה שלא נתייחדה מבעו"י אם מותר לבא עליה בשבת ודעתו להתיר"י.¹¹

רבי משה רבקה מוילנא (נפטר תמ"ד) כותב בספרו באר הגולה – מקורות וציונים לשו"ע:

"לא אמרו חז"ל דבר זה אלא על העכו"ם שהיו בזמניהם. וכאשר האריך בזה בעל מעשי ה' בסדר הגדה בפסוק "שפוך חמתך על הגויים אשר לא ידעוך" שרוד המלך ע"ה התפלל לשפוך על העכו"ם אשר אינם מאמינים בחידוש העולם..."¹²

רבי משה דוד ואלי (תלמידי הרמח"ל) כותב בפירושו למגילת אסתר (נשלם ניסן תקכ"ב):

"ואפשר ג"כ שהקצף שלהם | של בגתן ותרש | היה למעם אחר, אבל כך מפורש ביוסף לקח, ויפה פירש כי הוא מיושב אל הענין".

10. שם, שם, לח.

11. שם נה, ח. וראה לעיל פרק ז השייך להערה 7.